

Галина Сюта

«МЕНІ ПОТРІБНЕ СЛОВО, А НЕ СЛАВА...»

Світлана Яківна Єрмоленко не любить гучних слів, пишних пошанувань, озвучення її наукових і почесних звань та посад. Це для неї зайве, а іноді й відверто обтяжливе, бо ж як людина із вродженою шляхетністю, мудра, досвідчена, вона сприймає життя, колег в інших ціннісних вимірах – порядності, щирості, людяності. А ще – професійності. І це природно, бо – й сама Світлана Яківна – фахівець, мовознавець, філолог у найширшому значенні цього слова.

Діапазон наукових інтересів С. Я. Єрмоленко — багатоаспектний, як і світ мови, яким вона живе. Цю багатоаспектність структурує увага до базових мовознавчих понять і категорій, опрацювання яких системно засвідчують і найперші журнальні публікації Світлани Яківни, і найновіші її монографії. Насамперед це визначення феномена літературної мови й осмислення літературної норми (зокрема її динамічної стабільності, конкретно-історичного змісту) як ознаки розвиненої літературної мови. З осмисленням цієї проблеми дослідниця пов'язує поняття *мовна система, мовна практика (узус), мовна свідомість суспільства, стабільна динамічність і варіантність норм усної та писемної мови*. У комплексі вони репрезентують чітке розуміння того, що мова у її літературному, кодифікованому стандартизованому форматі — це жива динамічна система, яка природно реагує на розвиток життя, суспільства, а отже, зазнає постійних змін у часі.

Концептуальний напрямок багаторічної дослідницької праці Світлани Яківни — студії про мову фольклору як наддіалектну образно-естетичну сферу побутування слова, а також системне представлення шляхів і механізмів рефлексування народнописемної традиції в індивідуальній мовній практиці у найширшій її часовій репрезентації — від Івана Котляревського й Тараса Шевченка до Євгена Пашковського та Юрія Андруховича. Знаковими є також опрацювання проблем лексичної та стилістичної семантики, стилістичного синтаксису, лінгвоукраїністики.

Названі напрямки умовно об'єднує сформульоване Світланою Яківною поняття — *просторова й часова глибина української літературної мови*. Від нього відгалужуються теоретико-практичні вектори, що поглиблюються, розвиваються у монографіях, дисертаціях, студіях її учнів, послідовників, колег — усіх, кому сприйнятні й співзвучні теоретичні постулати дослідниці.

Усі названі аспекти засвідчують уміння Світлани Яківни порізненому бачити й показувати природу і функціонування слова: слово в його історичному розвитку та в проекції на сучасну живомовну практику, слово у тексті, слово у словнику, слово у лінгводидактиці. У сукупності це формує об'ємне історико-лінгвокультурологічне, комунікативно-прагматичне та етноцентричне розуміння слова.

Історичний та національно-культурний вимір слова, його семантико-функціональну динаміку дослідниця найчастіше пов'язує з різножанровими і різночасовими художніми текстами. І це природно, адже, за її твердженням, «на всіх часових зрізах літературної мови художні тексти визнаються одним із важливих критеріїв становлення літературної норми». Саме тому в українській лексикографічній практиці так міцно закріплена традиція використання поетичних і прозових фрагментів для тлумачення значень слів, фразеологізмів, для фіксації змін у загальномовній та стильовій нормі, для ілюстрації стилістичної оцінки структурно-мовних явищ.

Основою національної художньої мовно-літературної практики дослідниця вважає фольклор. Такий висновок можна зробити хоч би й із незмінного інтересу до питань форми, семантики, оцінності різнотипних явищ народнопісенної мови, уваги до змістової й образно-символічної природи народнопісенного слова, до його рефлексогенної сутності, здатності до діалогування і в вертикальному (діахронному), і в горизонтальному (синхронному) художньо-культурному контексті. Цю сферу інтересів засвідчують і публікації у фахових філологічних виданнях, зокрема у журналах «Українська мова та література в школі», «Мовознавство», у перших випусках збірника «Культура слова» та ін. (*Слово в народній пісні; Естетична природа слова в народній пісні; Скарбниця народного слова; Народнопісенний паралелізм і слова-символи; «Десять тут була*

подоляночка...» (про мову фольклору); Мак чи світанкова зоря (про один фольклорний символ); Варіативність народнопісенного тексту).

Від фольклорного слова до індивідуальної мовної свідомості, до визначальних принципів мовотворчої практики — така логіка розвитку наукової думки С. Я. Єрмоленко. Саме тому так часто, так послідовно вона звертається до питань тяглості, рефлексивності фольклорної традиції в індивідуально-авторській творчості Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського, М. Рильського, М. Вінграновського, Б. Олійника, У. Самчука, Б. Харчука (*Шевченко і народна пісня* (КС, Вип. 26), *Розвиток семантики фольклорного слова в поетичній мові М. Рильського* (Тези доп. і повідом., Житомир, 1985), *Душа моя в цвітінні* (Народнопісенне слово в поезії М.Вінграновського) (УМЛШ, 1986, №12), *Народнопісенне слово в мові Тараса Шевченка і українських поетів-романтиків 20-40-х років XIX ст.; Фольклоризм у поетичній мові І. Франка* (І. Франко і світова культура, 1990). Знаковою з цього погляду є стаття «Неокраєне крило Шевченкового слова (Мотив слова в поезії Т. Шевченка)» (Мовознавство. — 1989. — №2. — С. 11-18). Вона сьогодні вже визнана засадничою у стилістичних студіях Шевченкового вірша, про що, зокрема, стверджує А. К. Мойсієнко (Мойсієнко А. К. Під знаком «Культури слова...» // Об'єкт — стиль, мета — оцінка: Зб. наук. праць. — К., 2007. — С. 7.). Системність опертя авторських ідіолектів ХХ ст. на мовно-естетичні цінності фольклору засвідчують також розділи монографій «Фольклор і літературна мова», «Мова і українознавчий світогляд», «Мовно-естетичні знаки української культури». У них дослідниця констатує, що «мова сучасної художньої літератури в своїх кращих зразках виявляючи активізацію фольклорних, народнопісенних традицій, використовує останні для вираження нового змісту, для створення нових естетичних цінностей» (Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. — К., 1987. — С. 3).

Визначення стильової та індивідуальної норми у текстах авторів ХХ століття дає змогу зробити часовий зріз художньої мови, виявити тенденції формування її виражальних засобів. При цьому авторка щоразу прагне визначити специфічні характеристики майстра слова — про це свідчать вихопле-

ні в заголовки авторські вислови. Таке «озаголовлення» промовистими контекстами — визначальна риса наукового почерку С. Я. Єрмоленко, її знахідка: «*Одберу я цвіт мелодій*» (про поетичне слово Андрія Малишка) (УМЛШ, 1980, №1), «*І молот каменярський, і різець Петрарки*» (про поетичне слово І. Франка) (КС, Вип. 31), «*Я слів коваль і молот мій нелегкий*» (про поетичне слово Д. Павличка) (КС, Вип. 36), «*Серце скапує в слово..»* (етюд про стиль Б. Харчука) (КС, Вип. 37), «*Мого народу гілочка тернова*» (про поетичне слово Ліни Костенко) (КС, Вип. 55-56), «*Якби ти знав, як багато важить слово*» (КС, Вип. 66-67), «*Весь у слові, як у сповиткові*» (КС, Вип. 74), «*Слово на долоні мови*» (КС, Вип. 75). З легкої руки Світлани Яківни така практика називання стійко закріпилися як традиція у науково-популярному збірнику «Культура слова», де дві третини дописів до багатолітньої рубрики «Слово в художньому творі», а тепер і нової рубрики «Мовосвіт письменника» подаються як знакові для мовотворчості письменника цитати, афористичні вислови. У цьому теж виявилася і перспективність наукового мислення С. Я. Єрмоленко, і її настанови на оновлення підходів до осмислення мови, стилю, ідіостилу, тексту, слова.

Згадана настанова на оновлення підходів, методів, наукових парадигм — ще одна концептуальна теза дослідниці, яка постійно наголошує на тому, що час визначає не лише вибір об'єктів дослідження, а й диктує також вироблення нового інструментарію для аналізу пізнаваних явищ. Тому методологія вивчення мови, зокрема й жанрово-тематичної різноманітності поезії як важливого складника історії української літературної мови, має йти на крок попереду від практичних досліджень, має стимулювати «пошуки релевантних понять, виокремлення відповідних предметів дослідження та адекватних їм методів» (Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження // Мовознавство. — 2005. — №3-4. — С. 125). Зокрема, у лінгвостилістиці, лінгвопоетиці, як стверджує авторка, «залежно від специфіки художнього тексту (проза поезія, драма) та особливостей ідіостилу застосовуються різні моделі опису [...] Аспект аналізу, тобто лінгвостилістична теорія, детермінує використання певного методу» (Там само. — С. 123).

Власне, в руслі методологічного оновлення апарату сучасної лінгвостилістики С. Я. Єрмоленко обґрунтовує науковий зміст поняття *мовно-естетичні знаки національної культури* (МЕЗК). «Виявляючи МЕЗК у художньому тексті, — констатує вона, — маємо вийти за межі рівнево-структурної інтерпретації мовних одиниць і здійснити когнітивно-дискурсивний аналіз, застосувати, зокрема, метод вертикального контексту як у межах окремих ідіостилів, так і в межах часових зрізів українського художнього тексту» (Єрмоленко С. Я. *Мовно-естетичні знаки української культури*. — К., 2009. — С. 348). Адже МЕЗК — це «висловлювання, що живуть самостійним життям незалежно від твору, в якому вони вжиті, і від авторського задуму» (Там само. — С. 288). Переконливо методика виявлення й інтерпретації МЕЗК показана на прикладі образів *земля, сон, терен, вітер* у монографії «Мовно-естетичні знаки української культури».

Принцип, оцінювання, декодування мовного явища крізь призму естетичної близькості, доступності читачеві — наскрізний для теорії художньої мови Світлани Яківни. Сьогодні вже утвердилася її ідея пізнання історії художнього стилю через *афористичне слово*. Адже кожен автор живе у своєму часопросторі, який має свій вимір мови, і водночас є творцем цієї мови. Афоризми в згущеній формі відбивають дух цього часу й цієї мови, це образні формули, за якими можна не тільки пізнати, а й показати і *часовий зріз* мовно-літературної практики та мовної свідомості, і її *індивідуальний вимір*, це те, за чим стиль автора, його індивідуальний спосіб мововираження може закріпитися в історії літературної мови, чим автор «прилучається до глибинних скарбів літературної мови — колективної пам'яті й індивідуального багатства нації». Джерелом української афористичної мови дослідниця називає мовостиль Григорія Сковороди (*один у багатстві бідний, інший у бідності багатий*), Івана Котляревського (*мужича правда єсть колюча, а панська — на всі боки гнуча*), Тараса Шевченка, Лесі Українки. Із сучасних письменників-мовотворців яскравими, пам'ятками афоризмами збагачують національну словесність Ліна Костенко (*час — не наша власність; поезія — це завжди неповторність; ще не було епохи для поетів, але були поети для епох; нерівня душ — це гірше, ніж майна*), Борис Олійник

(коли ти похитнувсь у слові, вважай що похитнувся у собі). Тому одна з найактивніше пропагованих ідей дослідниці, яка, безумовно, заслуговує на втілення, — це потреба укладання хрестоматії афоризмів як мовно-естетичних знаків національної культури, як словесних цінностей, «за якими пізнаємо час написання твору, стиль автора, загалом — особливості художньо-словесного мислення, притаманного українцям» (Мова і українознавчий світогляд. — К., 2007. — С. 5). Вони закріплюються як мовно-естетичні скарбів, входять у широку практику спілкування, відтворюються у різних комунікативних ситуаціях, а отже, забезпечують тяглість і неперервність мовно-культурної традиції. Висока естетика таких висловів, як послідовно наголошує С. Я. Єрмоленко, зумовлює потребу якнайширшого їх уведення у лінгводидактику: «Я мрію, щоб мовно-естетичні знаки української культури стали ширше відомими через підручники чи наукові статті. .. Прагну знайти шляхи, щоб у свідомість учнів, студентів входили саме мовно-естетичні знаки із шедеврів художньої літератури». Таке бачення розкриває і семантику, й прагматику, й аксіологію, а найважливіше — перспективність українського художнього слова як засобу інтелектуалізації, розширення культурного досвіду мовців.

Активно працює також С. Я. Єрмоленко у царині популяризації та підтримування української мови як засобу державотворення, функціонування її в просторі національної освіти, культури, науки. Вона послідовно наголошує на тому, що прилучення значної кількості громадян до української мови як засобу державотворення, функціонування її в просторі національної освіти, культури, науки актуалізує питання суспільних функцій *мовного стандарту*, яким є літературна мова.

Одна з улюблених поетес Світлани Яківни Єрмоленко – Ліна Костенко. Її афористичні вислови про світ, людину, життя часто звучать у відділі стилістики та культури мови: *Єдиний, хто не втомлюється – час; Здається, і часу не гаю, а не встигаю, не встигаю...* Один із них — наче про саму Світлану Яківну:

Мені потрібне слово, а не слава...